

Het Eerste Christelijke Lyceum: een schoolportret

“De zon ging op het goede moment schijnen, het orgel zette in. Alles viel op zijn plek. Je proefde gewoon dat iedereen op vleugels de vakantie in ging.”

– Auke van der Wal (rector) over de kerstvoorstelling in de Grote St. Bavo Kerk te Haarlem

Inleiding

Voor u ligt een schoolportret van het Eerste Christelijke Lyceum (hierna: ECL) in Haarlem. Dit schoolportret is opgesteld in het kader van het NRO project 'Toekomstgericht Onderwijs' dat zich richt op scholen die op een innovatieve manier werken aan andere, niet-cognitieve, doelen. Deelnemers aan het project zijn tien vernieuwende scholen voor voortgezet onderwijs, de Universiteit van Amsterdam en het Kohnstamm Instituut. Het Eerste Christelijke Lyceum is een van deze vernieuwende scholen.

Voor dit schoolportret zijn er een groot aantal documenten geraadpleegd die door het Eerste Christelijke Lyceum ter beschikking zijn gesteld. Daarnaast zijn er uitgebreide interviews afgenomen bij de schoolleiding en zes docenten vanuit de verschillende vaksecties.

Het ECL valt onder de stichting IRIS, een stichting voor Christelijk voortgezet onderwijs waar in totaal nog vijf andere scholen deel van uitmaken (Herbert Vissers College, Nieuw-Vennep; Katholieke Scholengemeenschap Hoofddorp; RKSG Thamen, Uithoorn; Barger Mavo, Heemstede; Kaj Munk College, Hoofddorp). IRIS is vooral een bestuurlijke samenwerking. De scholen hebben elk een eigen identiteit en profiel. Daarnaast is het ECL een Academische OpleidingsSchool, sinds enige jaren een CultuurProfielSchool en sinds kort ook een Jet-Net School.

In het schooljaar 2015-2016 telde de school ongeveer 1225 leerlingen (X per niveau). De schoolleiding bestaat uit de rector Auke van der Wal (rector sinds 2012, werkzaam op de school sinds begin '80) en per schooljaar 2016-2017 vier afdelingsleiders. De afdelingen zijn: havo/vwo 1/2, havo klas 3,4 en 5, vwo klas 3/4 en vwo klas 5/6. Elke afdeling heeft ongeveer 25 docenten. De docenten zijn in beginsel aan een afdeling gekoppeld maar geven ook aan klassen en clusters buiten de afdeling les.

De school heeft twee locaties: ECL-Kade en ECL-Vaart, welke beide monumentale gebouwen zijn, gevestigd in Haarlem Zuid. De nieuwe bèta-vleugel van ECL-Kade is ingericht voor de vakken biologie, science, natuur- en scheikunde. ECL-Vaart huisvest de brugklassen. Deze leerlingen volgen echter een deel van hun lessen op de hoofdlocatie ECL-Kade.

Alleen leerlingen met een havo- of vwo/gymnasiumadvies kunnen terecht op het ECL. In de havo/vwo-brugklas kunnen leerlingen de vwo-route volgen; in dit geval volgen de leerlingen in de eigen klas alle vakken op vwo-niveau. Leerlingen met een vwo-advies van de basisschool kunnen direct kiezen voor een atheneum- of gymnasiumbrugklas. Vanaf klas 4 hebben de atheneum- en gymnasiumleerlingen gezamenlijk les (met uitzondering van de vakken ckv en kcv).

In dit schoolportret bespreken we het schoolconcept van het ECL, de gerichtheid op cultureel bewustzijn middels de aandacht voor creativiteit en verbeelding bij meer dan alleen de kunst- en cultuurvakken. We starten het portret met een uitleg over missie/uitgangspunten van de school. Daarna bespreken we hoe het werken aan het 'andere', niet-cognitieve doel 'creativiteit' er in de praktijk uitziet.

1. Creativiteit als missie

1.1 ECL en creativiteit

Het ECL was sinds de oprichting in 1918 altijd al een eigenzinnige en creatieve school. Ter illustratie een tekstfragment uit de Schoolgids 2015-2016: *"De toenmalige [eerste] rector was zijn tijd ver vooruit. Hij wilde 'opvoeden tot zelfstandigheid' in een huiswerkvrije school. De tweede rector, zelf een fervent tekenaar, stimuleerde expressievakken. Een veilig leerklimaat was in zijn tijd, de Tweede Wereldoorlog, verre van vanzelfsprekend. Hij deed er alles aan te voorkomen dat 'zijn' jongens voor de Duitse bezetter moesten werken. De derde rector was een eigentijds protestant: op het ECL werd al gedanst en werden films vertoond toen dat op andere scholen nog ondenkbaar was."* Hieruit wordt duidelijk dat creativiteit al jaren in de genen van de school zit. Inmiddels heeft de school dit geformaliseerd doordat de school sinds enkele jaren een CultuurProfielSchool is.

Het ECL heeft als missie (Cultuurprofielplan, 2013) om leerlingen te leren om te gaan met de wereld, de bestaande cultuur, door deze te leren begrijpen en door leerlingen te stimuleren deze ten goede te veranderen. Meer concreet richt het ECL zich op *"de creatieve verbeelding van ideeën, ervaringen en emoties in diverse vormen, middels de (samenhang tussen de) cultuurvakken en de kunstvakken; met de disciplines muziek, theater,*

dans, literatuur, beeldende kunsten, nieuwe media en cultureel erfgoed” (Cultuurprofielplan, 2013). Het ECL ziet chaos en experiment, ruimte voor diversiteit en durven afwijken van het stramien als kracht van de school. Verbeelden motiveert en maakt het onderwijs voor de leerling aantrekkelijker, zo is de visie (Cultuurprofielplan, 2013). Het ECL wil in het nastreven van creativiteit en verbeelding in het onderwijs niet verstarren. Het ECL wil daarom creativiteit blijven herdefiniëren naar de eisen van de huidige samenleving.

1.2 Context voor het nastreven van creativiteit

Het ECL sluit met haar schoolconcept aan bij het gedachtengoed van de CultuurProfiel scholen, de Jet-Net scholen en Stichting IRIS.

Dat het ECL 3,5 jaar geleden (sinds mei 2012) een CultuurProfielSchool werd, past bij de koers die al vanaf het begin van het bestaan van de school is ingezet. Om een dergelijke school te kunnen worden, schrijft de school een Cultuurprofielplan, zo ook het ECL. Hierin staat hoe de school kunst en cultuur in het schoolconcept zal verweven. Het ECL heeft zich bij het schrijven van dit plan gebaseerd op ‘Cultuur in de Spiegel’, een leerplankader voor het ontwikkelen van cultuuronderwijs (SLO publicatie, <http://www.cultuurindespiegel.nl/>).

Daarnaast is het ECL sinds kort een Jet-Net (Jongeren en Techniek Netwerk) school. Een Jet-Net school *“Inspireert en enthousiasmeert havo- en vwo-leerlingen door hen zelf te laten ervaren hoe uitdagend, interessant en relevant technologie is; voor de maatschappij én in hun eigen leven en toekomst”* (<http://www.jet-net.nl/organisatie/doelstelling.html>). Om het Jet-Net onderwijs uit te voeren, werkt het ECL samen met externe partners. Voorbeelden van Jet-Net activiteiten zijn het raceautoproject en de Maker+Klas (hierover later meer).

Stichting IRIS, de Stichting voor Christelijk Voortgezet Onderwijs waar het ECL deel van uit maakt, is een bestuurlijk overkoepelend orgaan welke ambities heeft geformuleerd voor het onderwijs in 2020 die passend zijn bij de doelstelling van het ECL. De Stichting ambieert meer improvisatie en meer vrijheid in het onderwijs op de IRIS-scholen in 2020 wat zichtbaar wordt in de uitspraak: *“Ruimte om nieuw te denken en anders te doen”* en kernwoorden als *“lef, ruimte en improvisatievermogen”* (Het leren van morgen, IRIS, 2015).

1.3 Creativiteit als ander doel

Het doel van het inzetten van creativiteit en verbeelding (strategie) voor de leerlingen, is het ontwikkelen van ‘cultureel zelfbewustzijn’ en daardoor het creatiever om kunnen gaan met verandering. Cultureel zelfbewustzijn houdt volgens de school in: weten waar je vandaan komt, maar ook kunnen verbeelden waar je naartoe kunt. Dit doel is afkomstig uit het leerplankader “Cultuur in de spiegel” (Cultuurprofielplan, 2013). Concreet betekent dit dat het ECL wil werken aan de vier basisvaardigheden die ten grondslag liggen aan cultureel bewustzijn, namelijk: waarnemen, verbeelden, conceptualiseren en analyseren. Verbeelden valt uiteen in receptief verbeelden (aanschouwen van en reflecteren op wat een ander verbeeld) en productief verbeelden (leerlingen maken zelf het product van hun verbeelding). *“Het ECL wil dat leerlingen in alle vakken met een zo groot mogelijke zeggingskracht uiting geven aan de eigen cultuur met hun presentaties van de eigen resultaten van hun receptieve en productieve verbeelding”* (Cultuurprofielplan, 2013).

In de interviews met docenten en schoolleiding zijn deze basisvaardigheden niet aan de orde gekomen. Er is meer algemeen gesproken over de manier waarop de school werkt aan het bevorderen van creatief denken en creativiteit als ‘ander doel’ (in tegenstelling tot de meer traditionele cognitieve doelen) van het onderwijs. Daarnaast is in de interviews gesproken over de wijze waarop creativiteit als ‘ander doel’ doorwerkt in het schoolconcept.

1.4 Ontwikkeling in het nastreven van creativiteit

Op het ECL is de afgelopen jaren veel ondernomen om creativiteit en cultureel bewustzijn te bevorderen. Hoewel chaos, experiment en ruimte voor diversiteit / afwijken van het stramien als de kracht van de school worden gezien, is sinds de komst van de nieuwe rector in 2012 het streven om meer te kijken naar de *kwaliteit* van de vernieuwingen (Cultuurprofielplan, 2013).

Daarnaast is creativiteit is op het ECL momenteel vooral aanwezig in de kunstvakken en extra-curriculaire activiteiten. Een belangrijke stap die het ECL nu wil maken is het meer inzetten van creativiteit en verbeelding in niet-kunstvakken. Hierbij hoort een definitie van creativiteit waarin zowel plaats is voor het ‘scheppen’ in de vorm van kunst, als creativiteit als een intellectuele activiteit, waarbij intellectuele creativiteit globaal gedefinieerd kan worden als het op basis van de kennis die je hebt bedenken van de dingen die je nog niet wist: *“Creativiteit is het vermogen om zelf met bestaande middelen (bijvoorbeeld herinneringen) iets nieuws te maken”* (Cultuurprofielplan, 2013).

1.5 Stip op horizon

Het ECL wil graag haar ambitie om creativiteit en verbeelding centraal te stellen nog steviger verankeren in het onderwijs. Het ECL wil het creatieve een meer structurele plek geven in het onderwijsprogramma en didactiek. Het ECL wil het creatieve ook integreren in de niet-kunstvakken. Daarnaast wil het ECL speciale groepen leerlingen met het onderwijsconcept beter kunnen bedienen: de onderpresteerders en excellente leerlingen. Maatregelen die daarvoor genomen worden en waarmee de school reeds een begin heeft gemaakt is het gebruik van tablets en het ontwikkelen van speciale programma's voor deze doelgroepen. Ook is er een renovatie op handen. Hiervoor worden allerlei ideeën geformuleerd.

2 Curriculum

2.2 Welke vakken kun je volgen op het ECL?

Alle leerlingen van het ECL volgen drie typen lessen: de reguliere lessen, modules en activiteiten en projecten met vakoverstijgend onderwijs en excursies. In de reguliere lessen wordt een onderscheid gemaakt tussen kunstvakken (muziek, drama, etc.) en cultuurvakken (alle niet-kunstvakken). In de kunst, zo is de visie, is *“de verbeelding onbegrensd en wordt je niet gehinderd door conventies en voorwaarden als nut en noodzaak”* (Cultuurprofielplan, 2013). De niet-kunstvakken worden cultuurvakken genoemd omdat het ECL wil uitdragen dat het belangrijk is dat ook de niet-kunstvakken zich bezig houden met creativiteit en verbeelding in de lessen en bijdragen aan het cultureel bewustzijn (Cultuurprofielplan, 2013).

De vakken die leerlingen op het ECL kunnen kiezen zijn vrijwel gelijk aan de vakken op reguliere scholen. Het curriculum is dan ook in hoge mate traditioneel te noemen. De door het ministerie opgelegde eisen voor het curriculum worden door veel medewerkers van het ECL als beperkend ervaren.

Vanaf de brugklas kent het ECL de volgende vakken: Nederlands, Engels, Frans, wiskunde, aardrijkskunde, geschiedenis, biologie, muziek, drama, levensbeschouwing, beeldende vorming en lichamelijke opvoeding. Vanaf klas 2 komt daar Duits bij. Additioneel in het gymnasium zijn dit de vakken: Latijn en vanaf klas 2 Grieks (Brugklasbrochure).

Wel bijzonder is dat je vanaf de brugklas ook het vak Science kan volgen. Dit vak wordt in de bovenbouw het profielvak NLT (Natuur, Leven en Technologie): een combinatievak van voornamelijk bètamodules. Dit vak wordt door niet veel scholen aangeboden. Verder is er voor alle leerlingen in de bovenbouw het vak GLO (geïntegreerd literatuuronderwijs: een samenwerking van Nederlands, Frans, Duits en Engels). De docenten van alle talen werken vakoverstijgend samen, er is een gezamenlijke methode en er wordt een gezamenlijk literatuuressay ontwikkeld.

Aan de kunstvakken wordt op het ECL duidelijk meer belang gehecht dan op andere scholen. In alle profielen kunnen leerlingen kunstvakken doen. Volgens het Ministerie moet het mogelijk zijn dat je bij het eerste keuzemoment als leerling kunt kiezen tussen een taal, kunstvak of gamma vak. Bij het ECL behoren taal en gamma in het eerste keuzemoment niet tot de mogelijkheden. Leerlingen hebben bij dit keuzemoment alleen maar een kunstvak als keuze.

Daarnaast zijn er vanaf klas 4 de kunstvakken CKV (Cultureel Kunstzinnige Vorming) en op het gymnasium KCV (Klassiek Culturele Vorming als onderdeel van Latijn en/of Grieks). Momenteel is CKV-Junior voor de onderbouw in ontwikkeling. CKV-Junior is geen vak in het lesrooster, maar de vorming gebeurt in de projectweken (de TOP-weken) en in de mentorlessen. Vanaf klas 4 kunnen leerlingen in alle profielen muziek (Kunst Muziek) of beeldende vorming (Kunst Beeldend) als eindexamenvak kiezen. Samen met het vak GLO worden er door Kunst Muziek en Kunst Beeldend projecten georganiseerd (Schrijvers op School). Leerlingen uit alle profielen kunnen de kunstvakken kiezen.

Kunst Muziek en Kunst Beeldend hebben een gezamenlijk verplicht examenvak dat ook start in klas vier: Kunst Algemeen. Dit vraagt van de leerling dat ze ook kennis hebben van andere kunstdisciplines (naast beeldend en muziek), ondanks dat ze daar niet specifiek voor hebben gekozen. In dit vak leren de leerlingen over de theorie en geschiedenis van de kunsten. Dit kan nog wel eens voor angstige reacties zorgen bij de leerlingen. Het vak wordt door velen gevreesd (Cultuurprofielplan, 2013).

2.1 Hoe zijn de vakken ingericht?

2.1.1 Algemeen

De schoolleiding stuurt de secties op eindresultaten en rendement. Maar de manier waarop de vaksecties het onderwijs inrichten (bijvoorbeeld door meer los van het boek te werken) lijkt veelal bij de secties zelf te liggen.

Bij het vak Frans wordt, in tegenstelling tot bij de andere vakken, bijvoorbeeld gewerkt met leerarrangementen waardoor de stof in kleine behapbare brokken is verdeeld die de leerlingen min of meer zelfstandig kunnen doorwerken. Door de verdeling in leerarrangementen kunnen leerlingen die uitblinken sneller door de stof, waardoor er nu in 4V een groep is ontstaan die mogelijk vervroegd eindexamen zou kunnen doen. Dit werken met leerarrangementen gebeurt alleen bij Frans.

Er wordt op het ECL in beperkte mate vakoverstijgend gewerkt. De wens om dit te doen lijkt groter dan de gerealiseerde werkelijkheid. Nu bestaat bijvoorbeeld het vak GLO. Enerzijds wordt er nog goed samengewerkt door de verschillende talen binnen GLO. Er is echter een beweging terug te ontdekken naar meer individualiteit. In de vormgeving van het vak zijn steeds stapjes terug gezet. Er was initieel bedacht om gezamenlijk te toetsen, dus door aanwezigheid van alle betrokken docenten. In de praktijk bleek dit onuitvoerbaar. Nu werken Nederlands en Engels nog samen en Frans met Duits. Dit wordt gezien als een van de pragmatische oplossingen die is gevonden voor het omgaan met het 'overvolle rooster'.

De vakinhoud wordt sterk bepaald door de exameneisen tot ergernis van vele docenten. Door het grote aantal onderwerpen dat moet worden behandeld in de lessen kunnen de gebruikte lesboeken niet altijd worden afgemaakt. Een van de docenten zegt daarover: *“Er is wel een continue strijd om binnen de uren het gehele programma te kunnen doen. (...) Creatieve ideeën worden soms in de kiem gesmoord door de druk exameneisen en de tijd die er is om ze te halen. De stof moet nu zo snel doorgenomen worden dat er een risico is dat je leerlingen verliest.”*

2.1.2 Hoe zie je creativiteit terug in de lessen?

Het ECL vindt het belangrijk dat creativiteit en verbeelding terug te zien is in alle vakken: *“Het ECL hecht er bijzonder belang aan dat de leerlingen in alle vakken met een zo groot mogelijke zeggingskracht uiting geven aan de eigen cultuur met hun presentaties van de eigen resultaten van hun receptieve en productieve verbeelding”*(Cultuurprofielplan, 2013).

In het Cultuurprofielplan (2013) worden vier benaderingen voor creativiteit genoemd die in de lessen naar voren zouden kunnen komen: 1) het maken van een kunstzinnig product (film, tekening, etc.) dat wordt beoordeeld op de vakinhoud, 2) het maken van een kunstzinnig product dat wordt beoordeeld op de artistieke kwaliteit, 3) kunst en cultuur als onderwerp van de les, 4) kunst en cultuur als didactisch hulpmiddel (om het enthousiasme voor de les aan te wakkeren).

In de praktijk is creativiteit vooral zichtbaar in de talen/creatieve vakken. In het Cultuurprofielplan stond daarover al: *“In het onderwijs krijgt, naar onze mening, het verbeelden te weinig aandacht. En wordt veelal alleen ondergebracht bij de kunstvakken.”*

Een voorbeeld van het aanspreken van creativiteit in de kunstlessen zie je bij muziek. Het vak muziek bestaat uit een opeenvolging van projecten waarin leerlingen zelf muziek maken. Naarmate de leerling vordert krijgt hij steeds meer vrijheid in het bepalen van de inhoud, zodat er steeds meer creativiteit bij komt kijken. Ook zie je dit bij CKV: Als start van dit vak geeft een theatergezelschap een voorstelling op school. Daarna moeten leerlingen in groepjes een presentatie houden in een Haarlemse culturele instelling, is er een talkshow op de Uitmarkt waarin de leerlingen de culturele instellingen aan elkaar presenteren. Verder bezoeken leerlingen voorstellingen, verzorgen ze zelf lessen waarin ze een kunst discipline behandelen en er wordt door de leerlingen iemand uit het werkveld uitgenodigd om naar het ECL te komen. Er moet zelf kunst worden gemaakt middels een praktische opdracht en er moeten professionele voorstellingen worden bezocht die in de school spelen. Uiteindelijk maken leerlingen een kunst dossier voor dit vak. Het aantal activiteiten dat leerlingen voor CKV moet doen is wel afgenomen de laatste jaren. Een voorbeeld van creativiteit in de talen is te zien bij het vak GLO waarbij de creativiteit van de leerlingen wordt gestimuleerd door projecten als “Schrijvers op School”, het Interbellum (5 vwo) en de Sixties (4 havo).

Het leren door te experimenteren, door te zien, dat is iets waar de school meer op wil inzetten. Dat is een insteek die meer het beroep doet op creativiteit en die de school in de bètavakken meer willen gaan benutten.

Er wordt door de docenten pas ruimte voor creativiteit ervaren als de basis op orde is: als de klas goed werkt. Bij leerlingen die het vak goed beheersen, ontstaan er vanzelf meer mogelijkheden om de stof op een creatieve manier te verwerken. Hierbij is ook het rendementsdenken beperkend: als leerlingen niet mee kunnen komen, zal je toch weer moeten kiezen voor een benadering waarbij je leerlingen alles voorkauwt. Het programma is zo overladen dat het voor docenten verleidelijk is om leerlingen niet zelf creatief te laten nadenken, maar zelf het onderwerp te behandelen: *“dan heb ik het in ieder geval verteld en dus behandeld”*. Dit gaat wel eens in tegen de wens om de nieuwsgierigheid en verwondering te stimuleren.

2.2 Keuzemodules en extra activiteiten

Creativiteit is momenteel nog heel erg iets van buiten het standaard curriculum en wordt vooral teruggezien in keuzeactiviteiten, theaterproducties en TOP-weken. Hieronder het complete aanbod van extra-curriculaire activiteiten.

2.2.1 Keuzemodules

Sinds 2008 is het ECL begonnen met het invoeren van modules. Het aanbieden van kleine extra-curriculaire lesblokken was aantrekkelijk om vakken die niet in het pakket konden worden opgenomen zo toch te kunnen aanbieden aan de geïnteresseerde leerling (Cultuurprofielplan, 2013). Zo bestaan er momenteel modules architectuur, schilderen en sterrenkunde. De modules worden twee keer in het jaar gedurende acht tot negen dinsdagen (het zesde uur) gegeven (Schoolgids 2015-2016).

Echter, het afgelopen schooljaar waren de kunstmodules facultatief. Dit heeft niet goed uitgepakt. In een van de interviews wordt hierover het volgende gezegd: *“Want ze gingen er vanuit: wij zijn een kunst en cultuurschool. Iedereen wil dat doen. Maar in tegenstelling tot de verwachting werden de modules dus niet veel gekozen dit jaar. De theatermasterclass loopt wel (dit zijn hechte groepen) en fotografie ook, alle andere cultuurmodules moesten worden afgeblazen. Er is dus een discrepantie tussen het streven van de school en de leerling die zegt: als het facultatief is, dan doen we het niet. Dat betekent dat we nu moeten herbezinnen voor volgend jaar.”*

2.2.2 Topweken

Sinds de herziening van de Tweede Fase in 2007 heeft de school gekozen voor projectweken waarin geen reguliere lessen worden gegeven. In het begin waren dit vijf weken waarin ook de schoolexamens plaatsvonden. Daarna werden er ook voortgangstoetsen in deze weken verweven. Op dit moment is er vier keer per schooljaar een toets-, onderzoek- en projectweek (TOP-week) en zijn er TOP-dagen aan het begin en einde van het schooljaar welke verplicht zijn voor alle leerlingen. Voordat het topweken waren, hadden bepaalde klassen veel meer projecten dan nu het geval is. Maar omdat de projecten en excursies door het schooljaar heen werden gegeven gaf dit een organisatorische chaos.

Er zijn een heleboel projecten op het ECL die in de Topweken worden gegeven. Zo zijn er de brugklasprojecten als het vijfdaags project “Eiland”: leerlingen maken met de klas een eiland met eigen taal, cultuur en geschiedenis; het “Reflectieproject”: nagaan hoe je bent veranderd sinds groep acht; het “Meningenproject”: een excursie naar tweede kamer en het oprichten van een eigen politieke partij. Andere projecten zijn (niet uitputtend): “The real game”: beleven wat volwassen zijn is; “Gezond leven”, de maatschappelijke stage, het “Haarlemproject”.

2.2.3 Theaterklassen en voorstellingen

Er zijn verschillende theaterklassen waaraan leerlingen deel kunnen nemen. Zoals ‘Drama in de brugklas’ (dit is verplicht voor alle brugklasleerlingen), het brugklastertheater, het gymnasiumtheater en de masterclass theater. Hiermee wordt beoogd om het cultureel historisch besef van en over het theater te ontwikkelen, het ontwikkelen van scheppingskracht bij het maken van theater, het vergroten van de verbeelding en de fantasie, durven denken en durven gaan buiten de gangbare paden, het vergroten van spelplezier en zeggingskracht en bewustwording van de zeggingskracht van het eigen lichaam bij verbale en non-verbale presentaties (zo staat geschreven in het Cultuurprofielplan, 2013).

Er vinden veel voorstellingen plaats op school. Zowel van externe theatergenootschappen als door leerlingen zelf. Het ECL heeft een (brugklas)theaterband, een schoolkoor en verschillende schoolbands. Zij treden apart op maar geven ook muzikale ondersteuning bij evenementen zoals de kerst- en paasviering en de theatervoorstellingen. Een aantal keer per jaar worden door bands, koor en orkest in het Lyceumtheater lunchconcerten gegeven. Er was dit jaar een kerstviering in de BAVO Kerk. Leerlingen van het ECL hebben daar gemusiceerd. De rector zei daar trots het volgende over: *“De zon ging op het goede moment schijnen, het orgel zette in. Alles viel op zijn plek. Je proefde gewoon dat iedereen op vleugels de vakantie in ging”*.

2.2.4 Creatieve vaardighedenlijn

Er is een tijd terug op het ECL een vaardighedenleerlijn ontwikkeld. Deze leerlijn betreft een aaneenschakeling van projectdagen ten behoeve van de vaardigheden die nodig zijn voor het profielwerkstuk. Deze vaardighedenlijn wordt door de medewerkers echt gezien als iets creatiefs. Echter, in de praktijk wordt deze leerlijn nog maar weinig en te strak (weinig creatief) gebruikt. De leerlijn bestaat alleen nog op de havo en in vier vwo.

2.2.5 Schrijvers op school

Voor de tweede, vierde en zesde klassen wordt jaarlijks een auteur uitgenodigd in het kader van de literaire dagen in samenwerking met de mediatheek. Het bezoek van de auteur bereiden de leerlingen in de klas voor. Ze lezen boeken, praten over de auteur en maken vragen voor het interview dat door henzelf wordt afgenomen. Andere leerlingen zorgen voor de muzikale omlijsting van deze literaire activiteit (Schoolgids 2015-2016). Het interviewen van schrijvers die de school bezoeken stimuleert de verbeelding doordat leerlingen kennismaken met de denkwereld van schrijvers (Cultuurprofielplan, 2013).

2.2.6 Maker+klas

Buiten schooltijd zijn leerlingen die dat willen op een zolder van ECL-Vaart bezig in de Maker+klas. In de Maker+Klas bedenken leerlingen met behulp van robotica innovatieve oplossingen (ECL brugklasbrochure). De wens is om deze onderwijsvorm meer in de organisatie in te bedden.

2.27 Overig

Er zijn enkele losse activiteiten die ook ervoor zorgen dat creativiteit een plek heeft in de school. Er worden bijvoorbeeld excursies georganiseerd naar onder meer Barcelona, Praag. Hierover staat in het Cultuurprofielplan (2013): *“Ook het waarnemen en onderzoeken van andere culturen vinden wij belangrijk, zowel in de les, dicht bij huis als ook met excursies naar (veel) verder weg.”* De school neemt tevens deel aan Masterpiece, een wereldwijd initiatief voor wereldvrede. Dit resulteerde afgelopen jaar in een typisch vorm van verwerking voor het ECL: een kunstdag waarbij alle leerlingen deelnamen aan kunstzinnige producties.

3. Didactische en pedagogische keuzes

3.1 Didactiek

3.1.1 Gebruik van methoden

De didactiek is vooral een kwestie van individuele docenten die daarover afspraken maken binnen de sectie. Docenten hebben binnen de lessen een hoge mate van autonomie. Voor bijna alle vakken wordt gebruik gemaakt van een methode. Bij het vak CKV wordt geen boek gebruikt. CKV op het ECL is een echt een doe-vak. Er wordt gewerkt vanuit modules.

Het wordt geregeld als problematisch ervaren dat de methode zo sturend is, waarbij er weinig ruimte over is voor creativiteit. Door de keuze van een methode kan hierin een verschil worden gemaakt en kan creativiteit meer aan bod komen. Bij wiskunde is men bijvoorbeeld recent overgestapt op een nieuwe methode. Deze nieuwe methode probeert de leerlingen zelf de theorie te laten ontdekken, in plaats van ze aan de hand van een voorbeeld de oplossing te laten imiteren.

3.1.2 Leerproces versus leerprestaties

Uit de interviews wordt steeds duidelijk dat er naar de mening van de docenten teveel aandacht is voor de resultaten. De algemene opvatting is dat het rendementsdenken de creativiteit in de weg staat. Er wordt wel aangegeven dat *“we ons te veel blind staren op ‘de bolletjes’”*.

3.1.3 Sturen/ begeleiden

In het Cultuurprofielplan (2013) staat dat het ECL kiest voor onderwijs dat is gericht op activerende didactiek die de creativiteit van leerlingen ontwikkelt. De creativerende didactiek zou zeer geschikt zijn voor de school, echter momenteel lijkt deze didactiek nog te theoretisch en te ver af te staan van de praktijk. Met een vertaling naar de praktijk is reeds een begin gemaakt, maar hier zou nog meer aandacht voor moeten komen. Aan de andere kant zijn de ervaringen met deze didactische aanpak nog zo recent dat er nog weinig over de resultaten valt te zeggen.

In sommige vakken komt creativiteit beter uit de verf dan in andere vakken. In het vak muziek (wat gegeven wordt in projecten) krijgen leerlingen in de loop der tijd steeds meer vrijheid, zodat er ruimte is voor meer creativiteit. De docent is in dit vak vooral een coach. Projecten in het algemeen laten meer ruimte voor het zelfstandig en creatief werken door leerlingen dan de gewone lessen.

Er zijn wel veranderingen gaande. In scheikunde en Science is bijvoorbeeld het curriculum dit jaar flink veranderd. Er is nu een concept-context aanpak waarbij leerlingen meer de gelegenheid krijgen om zelfstandig aan oplossingen te werken. En ook de aanschaf van bijvoorbeeld de nieuwe methode bij wiskunde maakt dat leerlingen zelfstandiger aan de slag kunnen. Dit is wel afhankelijk van de capaciteiten van de leerlingen. Naarmate het niveau van de leerlingen hoger is, is het zelfstandig laten werken van leerlingen gemakkelijker.

3.1.4 Samenwerken

Men geeft (in de wandelgangen) aan nog vooral te werken in de busopstelling waarbij de docent iets vertelt en de leerlingen luisteren. In de onderbouw zou meer in groepen worden gewerkt dan in de bovenbouw. Een ervaren beperking voor het samenwerken zijn de gebouwen. De lokalen zijn vaak te klein, de klassen daarvoor te groot. Dit wordt gezien als een rem op de creativiteit in de didactiek. Samenwerkend leren is door het gebouw niet goed mogelijk. Alleen de bèta-vleugel, maar ook het (verouderde) handvaardigheid lokaal bieden hiervoor de ruimte. In de topweken en rond theaterproducties wordt er juist wel veel samengewerkt. Bij bepaalde vakken (en bijbehorende docenten) en door het inzetten van leermiddelen als de tablet is het wel mogelijk meer samen te werken.

3.1.5 Leermiddelen

Een leermiddel waar momenteel veel over te doen is, is de tablet. Er is nu een pilot geweest met tablets als functioneel hulpmiddel in de brugklas. Er is nu een roep om deze breder in te zetten dan alleen in de brugklas.

De meeste ervaringen met het gebruik van tablets zijn positief. Het gebruik van tablets zorgt ervoor dat er naast meer ruimte voor de individuele leerweg ook meer ruimte is voor het werken in groepen. Er is ruimte voor verdieping en het makkelijker te controleren hoe de leerlingen ervoor staan. Echter, niet alle docenten zijn even enthousiast. De meningen zijn verdeeld als het gaat om het gebruik van tablets voor de mogelijkheid om meer creatief les te geven. Er zou nog weinig materiaal zijn voor de tablets en de tijd ontbreekt om dit zelf te gaan ontwikkelen. Een ander nadeel dat genoemd wordt is dat het lastig is om leerlingen goed met deze materialen te laten werken: hoe controleer je of leerlingen wel serieus genoeg bezig zijn en hoe zorg je dat alles werkt en leerlingen goed voorbereid zijn en alles bij zich hebben.

3.1.6 Betekenisvol lesgeven

De school is sinds kort lid van Jet-Net (Brugklasbrochure). Dit betekent dat samen met bedrijven meer uitdagend bèta-onderwijs wordt ontworpen. Dit zou het onderwijs meer betekenisvol maken. Ook worden er wel gastlessen gegeven. Bij de projecten worden instellingen van buiten betrokken, bijvoorbeeld: Archeon, Nederlands Blazers Ensemble en Theatergezelschap 'A la carte', Schrijvers in de klas. Ook voor het vak CKV zijn er vaste samenwerkingspartners zoals centrum voor cultuuronderwijs Hart, Frans Hals Museum, etcetera (Cultuurprofielplan).

Op dit moment is het lesgeven op het ECL nog in hoge mate traditioneel. Bij sommige vakken is de les meer authentiek en betekenisvol dan in andere vakken. In de talen zijn of maatschappijlessen wordt dit door de geïnterviewde docenten als makkelijker ervaren dan in de meer abstracte vakken. In de lessen proberen individuele docenten / de secties het onderwijs meer betekenisvol te maken door bijvoorbeeld het integreren van kleine projecten in het onderwijs. Een voorbeeld hiervan is het project over 'vrouwen door de eeuwen heen' in aansluiting op de missie van het ECL als CultuurProfielSchool.

3.2 Pedagogisch klimaat.

In het Cultuurprofielplan staat: *“Op het ECL wordt elke culturele uiting (verbaal of non-verbaal, kleding, enz.), binnen de grenzen van respect, gestimuleerd en gewaardeerd. Niets is gek, ieder kan zichzelf zijn. Ieder krijgt de ruimte om uit te vinden wat bij hem of haar past en als dat volgend jaar weer anders is, kijkt niemand daar van op.”* In de praktijk lijkt het gezamenlijk werken aan theaterproducties, de gezamenlijke interesse voor cultuur, bij te dragen aan een goede sfeer.

Twee jaar geleden heeft de Inspectie bij een bezoek aangegeven dat er voor de school nog wat te winnen viel wat betreft de structuur op school. Daarom zijn na het inspectiebezoek de 7 gulden regels en de 5 rollen van de docent ingevoerd. Wat vastligt is nu dat de docent zich hieraan moet houden. De 7 gulden regels zijn (Schoolgids 2015-2016): *“1. Als je het lokaal in komt, ga je meteen rustig zitten. Je legt de boeken voor deze les, het schrift en een pen voor je op tafel en geeft de docent aandacht en ruimte om de les te starten. 2. Al je handelingen tijdens de les hebben met de les(stof) te maken. 3. Je bent bij volgens de studieplanner en/of je hebt je huiswerk af. 4. Het gebruik (of zichtbaar aanwezig zijn) van multimedia-apparatuur is niet toegestaan in de les. Uitzondering: als de docent toestemming heeft gegeven, mag het wel. Dat geldt dan uitsluitend voor die docent en voor die les! 5. Eten, drinken en snoepen zijn niet toegestaan in de lokalen (water mag). 6. Jassen mogen niet gedragen worden in het lokaal. Ophangen aan de kapstokken in de gang of opbergen in je kluisje. 7. Bij het verlaten van het lokaal laat je het weer netjes achter. Beschadigingen aan het meubilair (ook tekeningen of tekst) meld je bij je docent.”* De 5 rollen van de docent betreffen hetgeen de docent doet tijdens de les: de docent is een gastheer, inleider, didacticus, pedagoog en afsluiter.

4. Organisatie

4.1 Onderwijslogistiek

Er zijn drie dingen die ervoor hebben gezorgd dat onderwijslogistiek bij het ECL hoog op de agenda staat. Ten eerste wordt het huidige curriculum gezien als te uitgebreid (een 'overladen programma') om in de lessen het hele aanbod te behandelen en ook om meer te kunnen doen aan creativiteit. Ten tweede is het huidige curriculum door de topweken te 'onderbroken', waardoor de lesstof niet goed behandeld kan worden. Ten derde kan er door de huidige roosterindeling, maar ook door het overladen programma, te weinig recht worden gedaan aan verschillen (remediëring).

Er is nu een herziening onderwijslogistiek op handen waarmee geprobeerd wordt recht te doen aan verschillen tussen leerlingen. Het rendementsdenken, de spanning tussen traditionele doelen en de behoefte om als school meer te doen aan creativiteit worden ook als redenen voor de herziening onderwijslogistiek genoemd. Daarnaast zou deze herziening kunnen leiden tot een meer organische verbinding tussen onderwijs en de activiteiten die nu in de topweken plaatsvinden.

In de nieuwe situatie zal 30/40 % van de uren niet langer klassikaal worden ingezet, maar gebruikt worden voor a) remediëring of b) extra groepsactiviteiten/vakoverstijgende zaken. Er worden basislessen gegeven met als duur 65 minuten (momenteel is de lesduur 60 minuten). Naast deze basislessen is er dan ruimte voor 8 uur per week ondersteunende lessen of andere activiteiten (onderzoek, creativiteit, cultuur, bèta). Hoe deze tijd wordt ingevuld zal de keuze zijn van de leerlingen. In de onderbouw zou dit heel goed kunnen, maar vanwege het examenprogramma in de bovenbouw zal dit lastiger te realiseren worden.

4.2 Mentoraat

In de brugklas krijgen leerlingen twee mentorlessen per week zodat de leerlingen en de mentor elkaar goed leren kennen (Schoolgids 2015/2016). Sinds dit jaar is de leerling er eigenlijk altijd bij als er een gesprek is met de ouders is als een soort mini-vergadering. De leerling wordt vooraf gevraagd na te denken over de stand van zaken en dient een plan van aanpak mee te nemen.

In de praktijk lijkt de mentor niet een hele grote rol te spelen als het kind het goed doet op school. Dit jaar is nagedacht over een andere invulling van het mentoraat. De mentor zou bijvoorbeeld een cruciale rol kunnen spelen als 'keuzecoach' wanneer de herziening onderwijslogistiek uitgevoerd gaat worden een leerling een keuze moeten gaan maken binnen de tijd die vrijkomt door het reduceren van de klassikale momenten: wat is leuk en wat is nodig voor mij om te leren?

4.3 Docenten

Voor de docenten op het ECL is het van belang dat zij affiniteit hebben met kunst en cultuur. Niet alleen het zelf beoefenen van kunsten, maar het ook kunnen inzetten van deze vaardigheden bij projecten en kunstdagen is van belang.

Docenten op het ECL hebben relatief veel autonomie. Er wordt vanuit het management vooral gestuurd op de rendementen. De manier waarop de secties werken (bijvoorbeeld meer los van het boek) mag door de secties zelf bepaald worden. De secties hebben meer vergadertijd gekregen en zijn bij elkaar in de klas gaan kijken om van elkaar te leren. De verschillende secties werken deels ook samen. Binnen sommige secties wordt meer verbondenheid gevoeld met het management dan bij de andere secties.

De didactiek is vooral een kwestie van de individuele docenten, die daarover afspraken maken binnen de sectie om de gestelde doelen zoveel mogelijk te kunnen realiseren. De autonomie die docenten hebben binnen de lessen is groot.

4.4 Gebouwen en faciliteiten

De school bestaat uit twee gebouwen: ECL-Kade (hoofdgebouw) en ECL-Vaart. Beide gebouwen zijn monumentale gebouwen. De brugklasleerlingen hebben op het ECL-Vaart gedurende hun brugjaar in een kleinschalige omgeving les. Hier heeft ieder klas een eigen stamlokaal. Dit creëert een rustige omgeving voor de eerstejaars. Op locatie ECL-Vaart zijn tevens volledig ingerichte vaklokalen voor drama, beeldend en muziek (met de nodige apparatuur). Er is ook een balletzaal (Cultuurprofielplan). Er is een Lyceumtheater (= aula) en danszaal. Muziek, drama en beeldend hebben de beschikking over een groot aantal faciliteiten als bijvoorbeeld een opnamestudio om een CD te kunnen opnemen.

De hogere leerjaren krijgen les op ECL-Kade. De N-vleugel is speciaal ingericht voor biologie, science, natuur- en scheikunde. Zowel ECL-Kade en ECL-Vaart beschikken over muziekstudio's om te repeteren of om samen muziek maken. Dat gebeurt zowel in als buiten lestijd (Schoolgids 2015-2016). De school beschikt ook over een mediatheek met mediaruimte voor beeldbewerking. Er zijn 3 computerlokalen en 275 werkplekken voor leerlingen.

Het hebben van twee locaties wordt door velen als beperkend ervaren. Docenten moeten vaak heen en weer en alle materialen en werkboeken meenemen. Daarnaast voldoet alleen de nieuwe bèta-vleugel aan de eisen van de tijd. Maar ook de kunstvakken zijn tevreden, De kunstvakken en Science beschikken over voldoende en goed geëquiperde ruimten. Verder worden de monumentale gebouwen door hun weinig flexibel te gebruiken ruimte als beperkend ervaren. De lokalen worden als te klein ervaren en niet geschikt om te differentiëren en samen te werken. De meningen over de mate waarin het gebouw zelf beperkend is, zijn verdeeld, maar over het algemeen wordt het gebouw wel als beperkend gezien. Het gebouw zou een rem kunnen zijn om te creativiteit in de didactiek. Dit wordt nu opgelost door op beide locaties tijd vrij te maken voor extra activiteiten: de herziening onderwijslogistiek.

ECL-Vaart wordt binnenkort gerenoveerd. De ideeën hierover zijn bescheiden. Er is niet veel ruimte om bijvoorbeeld te kiezen voor grote lokalen waarin leerlingen als een soort leergemeenschap aan de slag kunnen. De oplossing voor het ruimtegebrek wordt daarom gevonden in tijd (zie herziening onderwijslogistiek).

5. Volgen van de ontwikkeling als het gaat om creativiteit

Leerlingen worden gevolgd in hun cognitieve ontwikkeling door het gebruik van het Cito-volgsysteem. In de woorden van één van de docenten: *'In het algemeen is ons toetsbeleid niet erg onderscheidend'*. Het volgen van creativiteit is nog niet ingebed in het onderwijs al zou de school dat wel graag willen. Er zijn geen speciale instrumenten aanwezig om de ontwikkelingen van leerlingen op dit gebied te volgen. Het is dan ook onduidelijk of de leerlingen van het ECL na het doorlopen van de school ook daadwerkelijk creatiever denken. Wel heeft de school het gevoel dat zij leerlingen meer bijbrengen dan andere scholen als het gaat om muzikaliteit en dramatische kwaliteiten.

Het verschilt eigenlijk per vak in hoeverre docenten van mening zijn dat creativiteit (als in creatief denken) een plek heeft in het toetsing en monitoring. Een van de docenten geeft aan dat hoewel er niet op beoordeeld wordt het wel uit de resultaten blijkt die leerlingen halen voor het vak welke leerlingen creatiever zijn dan anderen, omdat creatief zijn iets is wat in lijn ligt wat belangrijk is om in het vak succesvol te zijn. Een andere docent geeft aan dat leerlingen die creatiever zijn, van de platgetreden paden gaan en gaan experimenten zich beter ontwikkelen en ook hoger scores. Een andere docent geeft aan vooral in projecten te kunnen zien hoe creatief leerlingen zijn.

Creatieve prestaties worden wel erg zichtbaar gemaakt. In de school zijn vele voorbeelden tentoongesteld van werk dat door leerlingen is gemaakt. Tijdens en na afloop van de creatieve modules worden ook vaak presentaties gegeven. Tevens houden leerlingen een cultureel dagboek bij in het E-portfolio wat een kunstautobiografie en een reflectie op kunstactiviteiten omvat.

Iets wat typisch ECL is, is de afgifte van een testimonium naast het gewone diploma aan het eind van de schoolloopbaan. Het testimonium wordt ook tegelijk uitgereikt met het diploma. In het testimonium staat welke creatieve dingen de leerlingen hebben gedaan tijdens hun schoolloopbaan en welke bijzondere prestaties leerlingen geleverd hebben. In het testimonium staat ook of leerlingen versneld zijn afgestudeerd. Het testimonium is door het ECL zelf ontworpen. Tot voorheen onzichtbare prestaties krijgen een plaats in het testimonium.

6. Omgaan met differentiële leerbehoeften

6.1 De situatie nu

In het Cultuurprofielplan (2013) staat dat de gemiddelde ECL leerlingen er als volgt uitziet: zelfbewust, eigenwijs, tamelijk rustig, tamelijk zelfstandig, wil, mondig, veeleisend, getalenteerd, kritisch en met interesse voor cultuur. Op het ECL zitten ook leerlingen die buiten de school talenten hebben, bijvoorbeeld op het gebied van muziek. Er zijn meer meisjes op school dan jongens. Op school is recent aandacht voor leerlingen met dyslexie.

Onderzoek wees uit dat er in de klas heel veel talentvolle leerlingen zijn die zich vervelen. Op het ECL zijn redelijk veel onderpresteerders, met name jongens. Het onderwijs lijkt meer geschikt voor de middenmoot en leerlingen die remediëring nodig hebben dan voor excellente leerlingen (die onderpresteren). De toppers hebben de gelegenheid om hun tijd, als zij dat willen, naar hun eigen wensen in te vullen.

Het onderwijs lijkt daarnaast meer geschikt voor meisjes dan jongens. Meisjes lijken het beter te doen op school dan jongens. Met name jongens in de derde en vierde klas hebben motivatieproblemen. Meisjes lijken met meer toewijding te werken, jongens missen soms de inzet. Overigens bleek uit een onderzoek uitgevoerd door een van de docenten dat meisjes en jongens niet significant verschillend scores op toetsen. De afstroom onder jongens is wel groter.

6.2 Toegepaste strategieën voor differentiatie

De manier waarop momenteel gedifferentieerd wordt zit vooral in het aanbieden van mogelijkheden tot remediëring en het aanbod aan keuzemodules (masterclasses). Er zijn bijvoorbeeld keuzemodules op de dinsdagmiddag. Als je je als leerling bijvoorbeeld intekent op de module sterrenkijken of chinees, dan kan het zijn dat je met leerlingen van hele andere leeftijden in de groep zit. In de praktijk wordt er echter heel weinig voor deze modules gekozen. Er is bijvoorbeeld ook de Makers+Klas op de zolder van de Vaartlocatie. De verbreders zijn echter angstig om de les uit te stappen. Het wordt door de leerkrachten niet altijd gewaardeerd als leerlingen niet bij een les aanwezig zijn. Er zijn echter veel meer leerlingen die de potentie hebben om te excelleren dan nu zichtbaar wordt.

Met NIO en CBO testen worden momenteel de capaciteiten van de leerlingen die nieuw op school komen getest. Voor excellente leerlingen is er sinds 2013 een leerlijn voor excellente leerlingen 'Talent XL'. Het gaat hier over talenten op alle gebieden. Schoolgids 2015-2016: *"Het gaat hierbij om goed presterende leerlingen die "gemakkelijk" kunnen leren. Zij worden uitgenodigd om deel te nemen aan het Verbredingsproject. Het zijn leerlingen die binnen school meer willen doen dan strikt noodzakelijk is en/of het zijn leerlingen die hun persoonlijke talenten binnen de school verder willen ontwikkelen. Feitelijk houdt deelname aan het verbredingsproject in dat de deelnemers regelmatig een les mogen missen om te werken aan een eigen project. Onder begeleiding van een docent (talentcoach) leren zij hun grenzen te verleggen (zone van naaste ontwikkeling) en maken zij zich gaandeweg ook vaardigheden als plannen, verantwoordelijkheid-nemen eigen."* Voor onderpresteerders is er het programma 'Discover!'. Er zijn wel veel onderpresteerders op school, helaas maken die weinig gebruik van de begeleiding. Volgens jaar worden er 13 mensen opgeleid om onderpresteerders te begeleiden zodat het programma ook beter toegepast kan worden.

Er is tevens de mogelijkheid voor havoleerlingen om op vwo-niveau les te volgen. Daarnaast is er de mogelijkheid voor leerlingen om versneld eindexamen te doen. Door bijvoorbeeld het gebruik van leerarrangementen bij de lessen Frans kunnen leerlingen die uitblinken sneller door de stof. Er is nu in 4 VWO een groep ontstaan die mogelijk vervroegd eindexamen kan doen. Niet alle ervaringen hiermee zijn positief. Het kan zijn dat de getalenteerde leerlingen zo uit de klassen weglopen en daardoor daalt het gemiddelde niveau van de klas. Dit is nadelig voor groepswork: de sterkere leerlingen kunnen de zwakkere dan niet meer bij de hand nemen.

In de lessen is dit jaar gepoogd om in drie zones te werken: instructie-afhankelijk, -gevoelige en -onafhankelijke leerlingen. Dit gaat echter moeizaam, vooral door de beperkingen van het gebouw. Daarnaast is de lesduur van 35 minuten verlengd naar 60 minuten om meer tijd te hebben voor differentiatie. De individuele docenten bedenken creatieve oplossingen om in de lessen toch te kunnen differentiëren (bijvoorbeeld door vooraf de vaardigheid op een bepaald gebied te testen of door het contextueel werken in de bèta-vakken langzaam op te bouwen voor de bèta-leerlingen die minder talig zijn).

De meest recente oplossingen die gevonden worden voor het kunnen personaliseren in het onderwijs zijn de herziening onderwijslogistiek en het gebruik van tablets.